

Darija GABRIĆ-BAGARIĆ
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

O NEKIM PROBLEMIMA RAZVOJA GLAGOLSKOGA PRILOGA PROŠLOG NA PRIMJERIMA MARULIĆEVA JEZIKA I JEZIKA NJEGOVIH SUVREMENIKA

U radu se razmatra raspad naslijeđenog sustava oblika glagolskoga priloga prošlog i na građi Marulićeva jezika i njemu suvremene proze pokušavaju se objasniti razlozi prevladavanja oblika s nastavcima *-v/-vši*.

Preobrazba naslijeđenih participskih oblika u glagolske priloge i pridjeve sintaktičko je pitanje, i u kroatističkoj je literaturi dosta dobro proučeno. Morfološki aspekt problema, naprotiv, nije do kraja razjašnjen. Jedan broj problema vezan s preobrazbom part. prez. akt. i part. prez. akt. I. u glagolski prilog sadašnji, odnosno prošli moguće je doista i riješiti isključivo na sintaktičkoj razini, dok je pitanje oblika koji će preuzeti prilošku službu ili tvorbenog tipa koji će se ustaliti u priloškom obliku nakon 17. stoljeća prvenstveno pitanje povijesne morfologije i gotovo da nije do danas riješeno.

Danas točno znamo od kada prevladavaju oblici priloga sadašnjega na *-ći* i priloga prošloga na *-v/-vši*, a koje naslijeđene oblike oni produžavaju, još nije definitivno riješeno, kao ni to zašto smo iz naslijeđenog sustava prihvatili upravo te oblike, čime su se oni nametnuli, što je posredovalo pri njihovu prevladavanju. O uzrocima prevladavanja oblika na *-ći* i *-v/-vši* trebalo bi razmišljati u okvirima promjena koje su zahvatile čitav glagolski sustav, ali se zbog ograničena prostora ovdje zadržavamo samo na glagolskom prilogu prošlom i njegovu razvoju.

Na razmišljanje o tom problemu potaknuo nas je pogled u Marulićev jezik i u jezik proznih djela njegova vremena, što je omogućeno postojanjem konkordancije Marulićevih djela i objavljenim tekstovima prozaista njegova vremena¹.

Kraj 15. i početak 16. stoljeća — vrijeme iz kojega potječu navedena djela — već

¹ Moguš-Bujas 1980.

je ona završna faza razvoja hrvatskoga glagolskoga sustava nakon koje ćemo imati gramatički (morfološki) ustroj vrlo blizak današnjemu. Kao prijelomni trenutak od kojega počinje funkcionirati novi gramatički sustav označavana je sredina 17. stoljeća, pa se i za glagolski prilog prošli tvrdi da od 17. stoljeća prevladava oblik na *-v/-vši*, a ostali naslijeđeni oblici iščezavaju iz sustava.

Budući da Marulićev izraz možemo smatrati izgrađenim književnim jezikom, kao i da je — sudeći po prozi njegova vremena — postojao jedan stabilan književni izraz splitskoga kruga, odlučili smo problem nastanka suvremenog oblika glagolskoga priloga prošloga promotriti upravo na tom materijalu. Osim toga, na odluku je utjecala i činjenica je Marulićev jezik poznaje specifične oblike glagolskoga priloga prošlog, takve koje nema niti jedan pisac njegova ili mladeg vremena². Popis tih neobičnih oblika pokazuje da je početak 16. stoljeća vrijeme u kojem se naslijeđeni sustav participijskih formi počinje razlagati i kad se iz niza naslijeđenih tvorbenih tipova po određenim načelima oblikuju novi odnosi. Pokušali smo stoga na osnovi analize stanja u Marulićevu jeziku otkriti zašto se razvoj glag. pril. proš. kretao prema prihvaćanju onoga tipa koji je u starom jeziku, prahrvatskom i starohrvatskom, bio tipičan za glagole s vokalskom osnovom infinitiva, koji su glagoli prvi napustili naslijeđeni način tvorbe toga glagolskoga oblika i koji su posredovali pri uspostavljanju odnosa karakterističnih za suvremeni jezik. Naslijeđeni sustav oblika glagolskog priloga prošlog možemo predočiti shemom:

I. tip	<i>-ø</i> nastavak (m./s. rod) <i>pomog</i>	<i>-ši</i> (ž. rod) <i>pomogši</i>
II. tip	<i>-v</i> <i>znav</i>	<i>-vši</i> <i>znavši</i>
III. tip	<i>-ø</i> (palatalizirani osn. sugl.) <i>hva </i>	<i>-ši</i> <i>hva ši</i>

Treći je tip iščezao iz hrvatskog sustava još prije pisanih spomenika i može se naći samo u tekstovima pisanim crkvenoslavenskim jezikom ili pod njegovim jačim utjecajem, premda je već u staroslavenskom jeziku taj tip inoviran i na mjestu starih nastavak javljaju se nastavci *-v/-vši* iz glagola s vokalskom infinitivnom osnovom (*hvaliv, pustiv; hvalivši, pustivši*)³.

Inovacija III. tipa bila bi, dakle, najstarija izmjena koja je zahvatila glagolski prilog prošli. U uporabi su ostali I. i II. tip, što je očevidno u jeziku čitavoga niza pisaca, a u jeziku Marulićeve proze i Marulićevih djela mogu se naći potvrde za sve tipove, o čemu svjedoče sljedeći redci.

Nastavak *-ø* korišten je za tvorbu glagolskog priloga prošlog I. vrste i, posebno,

² Daničić 1874:370–385.

³ Hamm 1958:117.

kod glagola složenih s *iti*, gdje je participska osnova *šad*: *poseg, usteg, prijam, vazam, došad, pošad, prišad*⁴.

Nastavkom *-ši* tvore glagolski prilog prošli ti isti glagoli: *istekši, pomogši, rekši, jamši, pojamsi, upadši, pošadši, došadši*.

Glagoli s vokalskom osnovom infinitiva tvore glagolski prilog prošli s nastavcima *-v* (*ostaviv, izgubiv, vidiv, ustav, stav, slišav*) ili *-vši* (*odivši, ostavivši, stavši, vidivši, prekopavši, slišavši*). Po takvoj slici moglo bi se zaključiti da u Marulićevu jeziku i prozi njegova vremena nalazimo samo oblike koji su posljedica normalnog razvoja i da nema neočekivanih pojava.

Ima, međutim, u Marulićevu jeziku (i nešto manje u onodobnoj prozi) oblika glagolskog priloga prošlog koji privlače pozornost i zahtijevaju komentar. Prvu grupu čine potvrde koje se, iako neobične, ne mogu držati Marulićevom posebnosti jer su potvrđene u niza pisaca njegova i starijeg vremena. Takvi su oblici: *napan, odnam, snam*, tvoreni po pravilima naslijeđenima iz starijih razvojnih razdoblja, a ako ih Marulić više nije znao kao žive, mogao ih je upoznati u književnom jeziku svojega i ranijeg vremena. Drugu grupu primjera čine oblici koje je Marulić sam stvorio, ali po starom modelu tvorbe i na glagolima kojima takva tvorba nije primjerena.

Ti su oblici: *zamah* (: *zamahnuti*), *unid* (: *unići*), *popust* (: *popustiti*), *svad* (: *svaditi se*), *potrp* (: *potrpjeti*). Svi navedeni oblici dolaze u rimi, što znači da njihov oblik diktiraju metrika i slik, a to nije uvijek istaknuto u radovima koji govore o tim Marulićevim oblicima⁵. Tvorba takvih oblika bila je moguća zato što je još uvijek bio živ model tvorbe glagolskog priloga prošlog nultim nastavkom (v. *poseg, usteg, uzdvig*), ali i zato što se naslijeđeni sustav pravila za tvorbu očito počeo mijenjati. Za tu tvrdnju u Marulićevu jeziku i u jeziku njegovih suvremenika ima napretek zanimljivih potvrda. Najuočljivije je kolebanje u tvorbi glagolskog priloga prošloga u glagola I. vrste (4. razred) i u glagola II. vrste.

Glagoli II. vrste tvorili su glagolski prilog prošli s osnovom bez infiksa *-nu-* i s osnovom na *-nu-*, što je u nekih glagola značilo kolebanje između II. i I. vrste (*kleći/kleknuti; dići/dignuti*).

Primjeri:

<i>poklek</i> _M	<i>k akši</i> _{PMV I} (: <i>kleći</i>)	<i>k aknuvši</i> _{PMV II} (: <i>kleknuti</i>)
<i>uzdvig</i> _{PMV II}	<i>uzdvigši</i> _{PMV II} <i>dvigši</i> _M	<i>dvignuv, zdvignuv</i> _{PMV I}
	<i>odvrgši, smakši, vrgši, svrgši</i> (sve u M)	

(Specifičnosti čakavskoga fonetizma ovdje ne komentiramo.) Glagoli koji se ne kolebaju, već isključivo tvore prilog prošli kao glagoli II. vrste, imaju nastavak *-v/-vši*: *vrnuv, vrnuvši*_{PMV I}; *poniknuv*_M; *poniknuvši*_M; *priminuvši*_M; *prignuv*_M.

⁴ Kratice kojima se označavaju primjeri: M - Marulićeva djela; PMV I - Hrvatska proza Marulićeva vremena I; PMV II - Hrvatska proza Marulićeva vremena II.

⁵ Daničić 1874:371; Škarić 1902:13.

Dvostruki način tvorbe glagolskog priloga prošlog imaju i glagoli I₆ vrste, što je očividno iz ove sheme:

1.	<i>prostr</i> _M (<i>prostar</i>)	<i>prostrv</i> _M (<i>prostarv</i>)
2.	<i>zaprš</i> _M (<i>zaparši</i>)	—
	<i>otprš</i> _M (<i>otparši</i>)	<i>otprvš</i> _M (<i>otparvši</i>)
	<i>potrš</i> _M (<i>potarši</i>)	<i>potrvš</i> _M (<i>potarvši</i>)
	<i>nastrš</i> _M (<i>nastarši</i>)	<i>obastrvš</i> _{PMV II} (<i>obastarvši</i>)
3.	<i>zamrš</i> _{PMV II} (<i>zamarši</i>)	<i>zamrvš</i> _{PMV II} (<i>zamarvši</i>)
		<i>umrvš</i> _{PMV I} (<i>umarvši</i>)

Prema Daničićevim navodima najveći broj oblika s nastavkom *-ši* u glagolu I₆ vrste potječe upravo iz Marulićeva jezika, dok ostali pisci jedva znaju za taj oblik⁶.

Postojanje glagola koji mogu tvoriti taj oblik na dva načina, odnosno s dva niza nastavaka, pretpostavka je i za sve druge promjene, pa samim tim i za napuštanje naslijeđenoga sustava u kojemu su nastavci distribuirani prema tipu glagolske osnove. Ako je mogao postojati niz *prostf* — *prostrv*, *potrši* — *potrvši*, *zamrši* — *zamrvši* i niz *dvigši* — *dvignuv*, *klek* — *klekši* — *kleknuvši* (*kļakši* — *kļaknuvši*), mogao se uskoro očekivati isti fond dvostrukosti i kod ostalih glagola.

Pretpostavljam stoga da su glagoli II. vrste i I_{6/4} vrste bili presudni za potiskivanje oblika glagolskog priloga prošlog na *-ø* i *-ši* i za prevladavanje oblika na *-v/-vši*. Supostojanje oblika koje imamo u II. i I₆ i I₄ vrsti utječe na promjenu odnosa unutar sustava tako što se proširuje broj osnova koje tvore glagolski prilog prošli nastavcima *-v/-vši*, a time se i čestota (kao i broj potvrda) mijenja u korist tzv. vokalskih osnova i oblika priloga prošlog s nastavkom *-v/-vši*. Time je otvoren put dominaciji nastavka *-v/-vši*, odnosno taj je tvorbeni tip poopćen kod svih glagola. Naravno, taj postupak nije završen brzo niti istodobno kod svih glagola. Jedan od mogućih smjerova promjene bio bi:

glag. pril. prošli *klekši/kleknuv/kleknuvši* može se raščlaniti na
klek-ši/klek-nu-v/vši

Odnos između osnove i nastavaka jest nesimetričan, što se pokušava izbjeći uklanjanjem kraćeg oblika.

Budući da se na osnovu *klek-* ne može izravno dodati nastavak *-v/-vši*, interpolira se vokal *-a-*, pa dobivamo *klek-a-v/vši*. *a* je kao vokal izbora podržan brojnošću oblika na *-av/-avši* (III., V. i VI. vrsta). Tako nastaje tročlani niz *klekši* — *klekav/ši* — *kleknuv/ši* u kojemu je *klekav/ši* prijelazni tip između oblika nastalih od suglasničke osnove (*kļek-*) i vokalske (*kļeknu-*) i istodobno postaje obrazac za tvorbu glagolskog priloga prošlog ostalih glagola sa suglasničkom osnovom: *prisegav(ši)/pri-*

⁶ Daničić 1874:381.

segnuv(ši) (: *priseći/prisegnuti*), *svrgav(ši)/svrgnuv(ši)* (: *svrgnuti*), *digav(ši)/dignuv(ši)* (: *dići/dignuti*).

Kad se uporaba nastavka *-v/-vši* ustalila kod glagola 4. i 6. razreda I. vrste, vrlo se lako taj tip proširio i na ostale glagole te vrste, to prije što je 7. razred I. vrste već bio podvrgnut onoj staroj inovaciji što su je proživjeli glagoli s *-i-* u infinitivu (*popivši/vapivši*). Ostale glagolske vrste imale su već glagolski prilog prošli na *-v/-vši*. Tako je npr. IV. vrsta svoje *-v/-vši* imala već iz razdoblja prvih pisanih spomenika, te je uporaba nastavka *-ø* i *-ši* svedena na svega četiri razreda I. vrste (1., 2., 3. i 5. razred). Marulić ima čak jedanput *objivši* (: *jesti*), i to izvan rime. Premoć oblika na *-v/-vši* ogledala se sada i na tvorbenoj razini i u čestoti, pa od 17. stoljeća nalazimo samo novi tip tvorbe na *-v/-vši*. (Novijemu razvoju dugujemo redovitu uporabu oblika *-vši*, dok su oblici na *-v* dobili status stilski obilježanih ili čak arhaičnih.) U prilog tomu evo i nekoliko primjera hrvatske građe zabilježene u Daničićevoj *Istoriji oblika*: *uzevše* u spomeniku iz 14. st., *razapevši* iz Vrančićeva, *začavši* iz Zoranićeva jezika, te iz 16. st. *prosuvši* (Menčetić). Ako znamo da su stari oblici bili *uzam*, *razapam*, *začam*, *prosap/prosapši*, onda lako zaključujemo da se rana kolebanja javljaju u glagola I₃ i I₅ vrste, upravo onih koji su — nakon vokalskih promjena tipičnih za hrvatski glasovni sustav — preživjeli i promjenu odnosa infinitivne i prezentne osnove. Za govornike 16. stoljeća vjerojatno se u infinitivu *uzeti* ne prozire nikakvo *m* niti u *prosuti* glas *p*, pa se i oblici *uzam*, *prosapši* teško mogu doživjeti kao glagolski prilozi tih glagola. Nakon uspostavljanja novih infinitiva normalno je očekivati i nove oblike priloga prošlog.

Potvrde iz Marulićeva jezika i jezika onodobne proze pokazuju da se koncem 15. i početkom 16. stoljeća način tvorbe glagolskog priloga prošlog s nastavkom *-v/-vši* proširuje na glagole I. vrste. Prijelazni stupanj predstavljaju oblici glagolskog priloga prošlog I₄, I₆ i II. vrste s dubletnim oblicima: *klekši/kleknvši* i *potrši/potršvši*. Dvostrukosti toga tipa destabilizirale su sustav i otvorile mogućnost za širenje nastavka *-v/-vši* na veći broj glagola sa suglasničkom osnovom infinitiva. Kao obrazac služio je pritom oblik *klekavši* (prijelazni lik između *klekši* i *kleknvši*).

Literatura

- Daničić, Đuro. 1874. *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka 17. v.* Beograd : Državna štamparija.
- Hamm, Josip. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Hrvatska proza Marulićeva vremena I.* Priredio J. Hamm. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1978. (Stari pisci hrvatski 38)
- Hrvatska proza Marulićeva vremena II.* Priredio J. Hamm. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1987. (Stari pisci hrvatski 40)
- Moguš, Milan, Željko Bujas. 1980. *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*. Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Musić, Augustin. 1935. Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 250, 127-157.

Škarić, Đ. U. 1902. Tvorba i porba participa (gerundija) prezenta aktiva i preterita aktiva I. u čakavskoj književnosti XV. i XVI. st. *Nastavni vjesnik* X/1902, 1-32.

ON SOME PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE PAST PARTICIPLE

Summary

The domination of the Croatian past verbal adverb with suffixes *-v/-vši* and the suppression of inherited formative types with suffixes *-o/-ši* in the case of the verbs with consonant stem are caused by the fact that verbs belonging to II and I₆ classes often drift between two formative types.

This two-way phenomenon has destabilised the inherited system and has directed development towards forms ending in *-v/-vši* that are primarily typical only of verbs with vowel stem in the infinitive.